

methods of its building, its destination; by the level of social-economic development of population; by historical events and also by the quantity of thematic groups: name for furnace and its parts, lexical units, coherent with furnace building, its upkeeping with, names for products of combustion, names of instruments of labor, which are used together with furnace (for bread baking, cooking, accommodation heating etc.).

Key words: lexical unit furnace, dialect, phraseological unit, south-western dialect.

УДК 811.161.2

Козак Р.В.

ДИСКУРСИВНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗНАКІВ У СИСТЕМІ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ

Центром уваги українських й зарубіжних лінгвістичних теорій кінця ХХ – поч. ХХІ ст. є людина як носій й інтерпретатор інформації, її думки, емоції й особливості їх реалізації мовою (І.В. Арнольд, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітко, В.А. Звєгінцев, Ю.М. Караулов, В.А. Маслова, О.О. Селіванова, В.І. Шаховський тощо). Науковців особливо приваблюють ті мовні феномени, вивчення яких стає можливим в умовах взаємодії різних аспектів мови й за різних наукових підходів. Саме таким є експресивний синтаксис (ЕС) – мовний механізм, що реалізує граматичний різновид прецедентності (похідності). Опис ЕС передбачає аналіз наявних лінгвістичних традицій щодо розуміння експресії як властивості мовного знака, з одного боку, й зумовленої цією властивістю похідності граматичного знака у межах теорії прецедентності, з іншого. Заявлений підхід зумовлює необхідність виявлення когнітивних і структурно-семантичних основ експресивно-зумовленого граматичного (синтаксичного) трансформу, аналіз процесу його переосмислення за активної ролі мовця. Саме так увага спрямовується на передумови вторинного перетворення знань, що забезпечується можливістю мовного знака породжувати нові смисли й створювати нові форми їхньої реалізації.

Актуальність теми статті мотивована тим, що в українському й російському мовознавстві недостатньо дослідженими залишаються питання моделювання експресивності синтаксичних конструкцій у межах теорії дискурсу і когнітивних теорій.

Мета статті передбачає аналіз й опис експресивного синтаксису в українській і російській мовах як мовного механізму репрезентації граматичного виду прецедентності і конкретних експресивних синтаксичних конструкцій (ЕСК) на прикладі художнього дискурсу.

Реалізацію визначеної мети забезпечить розв'язання таких **завдань**: – розгляд змістової структури конструкцій експресивного синтаксису як властивості мовного знака; – виявлення ролі синтаксичної експресивності в репрезентації граматичного виду прецедентності в українській й російській мовах.

Матеріал ґрунтується на теоретичних основах ЕС (1; 2; 3; 4; 9 тощо), концепціях прецедентної граматики (3; 5; 7; 8; 10; 11 та ін.) у межах загальних положень когнітивної граматики. Вважаємо, що обраний підхід стане переконливим доведенням концептуального значення граматики, допоможе осмисленню й переосмисленню граматичних форм і засобів, їх інтерпретаційної функції, і синтаксичного потенціалу мови як безпосередньої дійсності думки.

У напрямку когнітивно-дискурсивного підходу опираємося на одне із основних положень когнітивної граматики: значення мовного вираження не зводиться лише до його змісту, а виходить за межі мовних (граматичних) значень й спрямоване на знання інтерпретатора, котрий впливає на форму й зміст висловлювання. Так з'являються прецедентні (похідні, вторинні) граматичні смисли, які є когнітивною основою прецедентних граматичних форм, засобів і їх значень й передаються системою мовних механізмів. У цьому зв'язку мовна експресія впливає на формування граматичних прецедентних смислів і є одним із мовних механізмів, які передають ці смисли.

У межах запропонованого підходу до розгляду ЕС виділяємо граматичні засоби створення мовної експресії, які “ на відміну від лексико-семантичних і словотвірних, не мають безпосереднього, прямого зв'язку з позитивною чи негативною оцінкою. Вони розрізняються здебільшого за характером вияву книжної або розмовної експресії, наявної у конкретному висловлюванні і протиставлюваної нейтральним щодо експресії структурам ” [12, 156]. Конструкції ЕС є результатом процесів імплікації, узагальненого повтору, членування, включення, переміщення тощо. Долучений до цих процесів синтаксичний знак змінюється, набуває нових властивостей

(ознак). Природа таких властивостей (ознак) має похідний функційно-креативний характер: це властивості, що виявляються у мовленнєвому функціонуванні, у дискурсі.

Функційні зміни синтаксичного знака можна схарактеризувати у межах філософсько-логічного методу, розробленого російськими філософами і вперше запропонованого для систематизації психолінгвістичних об'єктів О. Д. Наумовою. На її думку, сукупність об'єктного світу мовленнєвої комунікації ділиться на три галузі: а) мова як система (мовна комунікація); б) мова як процес (мовленнєва комунікація); в) мова як спроможність: мовленнєвий механізм / мовленнєва функція. Цим об'єктивним поняттям, відповідно до визначеного підходу, відповідають три формальні рівні понятійного апарату: емпірії, абстракції й ідеалізації [6, 12].

На емпіричному рівні виявляється у поверхневій структурі самого знака (тексту як елементу мовної системи і як мовленнєвого твору): в розмірі знака, переміщенні чи повторі його компонентів, у розчленуванні чи усіченні його форми.

Абстрактний рівень інтерпретації захоплює глибинну (невидиму для безпосереднього спостереження) семантичну структуру знака: значення мовної одиниці конструюється аналітичним шляхом; на фоні порівняння з усім розмаїттям інших знаків мови, що маніфестовані у розмаїтті текстів, виділяються семантичні компоненти знака, який є об'єктом наших наукових інтересів. На рівні ідеалізації мовний знак інтерпретується як мовленнєвий: він виявляється залученим до процесу метасеміозу, пов'язаний із загальним задумом автора. При цьому зміст знака ускладнюється, «відтінюється» у результаті імплікаційних нашарувань, зокрема, метафоризації. Ступінь розуміння імплікаційних смислів залежить у широкому розумінні від мовленнєвої свідомості реципієнта, а у системно-мовленнєвому смислі – від семіотичного оператора [6, 14, 25], за допомогою якого реципієнт співвідносить зміст тексту зі своєю власною соціоментальною картиною світу. Не на останньому місці перебуває і досвід прочитання інших текстів.

Поняття “ ідеалізація ” пояснюється, на наш погляд, тим, що авторський задум практично недосяжний для нашого сприйняття у чистому вигляді: ми завжди ідеалізуємо його з позиції власного соціокультурного досвіду. Маємо й інше тлумачення терміна “ ідеалізація ”: знак, використаний у процесі метасеміозу, зовнішньо може залишатися без будь-яких змін; інтерпретуючи його функції, ми не можемо опиратися на “ матеріальні фактори й змушені ідеалізувати можливості його форм ”. Цей рівень формального сприйняття пояснює необмежену функціональну пластичність знака.

Проілюструємо спочатку функціональні особливості знака, відзначені на емпіричному рівні як поверхнево-синтаксичні зміни форми, такі як переміщення, розчленування, повтор. Процес переміщення складових частин знака відносно один одного зазвичай описується у термінах словорозміщення. Деякі випадки переміщення описуються у стилістиці і йменуються емпатичним порядком слів. У висловлюваннях з таким словорозташуванням порушується порядок слідування компонентів для звичайного позначення ситуації “ від відомого до невідомого ”, від теми до реми. Починаючи висловлювання з реми, мовець мимоволі робить на ній фразовий наголос, що створює сильну експресію. Порівняймо: *Тоді до Києва на якийсь письменницький захід приїхала моя знайома поетеса з Донецька* (Ірен Роздобудько) // *Моя знайома поетеса з Донецька приїхала тоді до Києва на якийсь письменницький захід; Нескільки минут еще за забором слышались звериные взрыки вперемешку с невучими украинскими ругательствами* (О. Зайончковский) // *Звериные взрыки вперемешку с невучими украинскими ругательствами слышались за забором еще несколько минут.*

Не менш експресивними є повтори, як-от: – *Заспокойтесь, товариші. Не метушіться. Це ж не мої іменини, а печальна тризна по моїй незабутній подрузі, по вашій геніальній землячці, по великій людині і великій письменниці. По великій дочці нашого народу!* (Г. Тарасюк). // *Ничего нет. Нет городской квартиры в самом центре южного города, древнего и прекрасного. Нет нагретого паркета и белоснежной тюлевой пены. Нет утренней любви к жизни и всему окружающему. Нет безудержного ощущения счастья. И матери нет. И отца* (Т. Устинова).

Синтаксичний повтор має зв'язок із дією когнітивного механізму “ порівняння ”. Як бачимо із наведених прикладів, речення повторюють структуру попередньої пропозиції із семантичним поширенням, що говорить про прецедентну форму, яка реалізує прецедентний – трансформований через модальний компонент – смисл. Похідні форми експлікують рематичне значення, інтенсифікують сутнісну ознаку, яка передається вихідною пропозицією.

Синтаксичний знак, у якому дотримання порядку компонентів позначуваної ними ситуації відрізняється від узвичаєного розміщення компонентів, переходить до розряду неіконічних знаків. Втрачаючи іконічність, знак набуває експресивності. Яскраві випадки експресії описуються стилістикою, помірніші стилістикою не фіксуються. Опис останніх у термінах неіконічності виявляє їхній стилістичний потенціал. Проілюструємо це прикладом. Для наочності візьмемо такий синтаксичний знак, у якому складові частини відносно автономні, як-

от, СПР з підрядною предикативною частиною – обставинною часу. Якщо порядок розміщення головної і підрядної предикативних частин співпадає із порядком слідування позначуваних цими знаками ситуацій реальної дійсності, маємо синтаксичну іконічність знака. Якщо ж у мовного знака порядок розміщення частин змінений, з'являється синтаксична неіконічність і, разом з цим, експресивність знака. Порівняймо речення і його трансформацію: *У дволюкості кіношного керівництва пересвідчилась, коли на студії тебе буквально схопив за барки розпатланий, озвірілий від образи і гніву всевітньовідомий своїми екранізаціями української класики режисер П. (Галина Тарасюк) // Коли на студії тебе буквально схопив за барки розпатланий, озвірілий від образи і гніву всевітньовідомий своїми екранізаціями української класики режисер П., пересвідчилась у дволюкості кіношного керівництва; Когда я была еще школьницей, я дружила с одной девочкой (Т. Веденская) // Я дружила с одной девочкой, когда я была еще школьницей.*

Нормативний синтаксис не враховує різниці у значенні ні першого, ні другого висловлення. Різниця виявляється на рівні актуального синтаксису у зміщенні акценту й зміні просодичного оформлення. Якщо у вихідному висловленні темпоритм прочитання підрядної й головної предикативних частин майже однаковий, то у трансформованому висловленні головна предикативна частина прочитується у сповільненому темпі з помірним ритмом. Цей темпоритм виражає додатковий оцінний смисл “важливість для переконання того, що відбувається”. Це і створює певну експресію.

Процес розчленування висловлення також створює його синтаксичну неіконічність і разом з нею експресивність. Наслідком цього в українській й російській мовах є приєднувальні конструкції, відокремлення, парцельовані конструкції. Усі вони є досить експресивними. Наприклад: *Твій бос викинув у Дніпро дороге намисто. Дуже дороге. За таке можна автомобіль купити (О. Черногуз). Довготелеса продавицца, а може й власниця цієї крамнички, подарувала мені ранкову, так і не збуджену цієї ночі ніким, усмішку, тоді перевела свій погляд на мої чорні, до неможливості м'яті джинси, які вона аж ніяк не збиралася віднести до фірмових, і зупинила свій погляд на зіжмаканій мною під час сну в літаку від Києва до Парижа, мою у клітинку сорочку без краватки, стару потерту курточку невизначеного кольору і втратила до мене всякий інтерес (О. Черногуз). І наразі над майданом Усіх Свобод біля фігури Усім Героям стало тихо. Як у вусі верблюжому в пустелі Сахарі. І запахло! Спочатку смаленим, а потім смаженим. Далі праженим, а відтак вареним і пареним, печеним і пасерованим, рідним і заморським (Г. Тарасюк). // От конечной до конечной много чего полезного от двух взрослых людей можно подслушать. Ну или хотя бы интересного (Т. Соломатина). Повернув к Андрею Семеновичу свою подсолнуховую голову, вентилятор вяло струил в его сторону теплый, нимало не освежавший ветерок (О. Зайончковский). В больнице Анна старалась сохранять присутствие духа и оптимизма. Но едва доползала до дому – бодрость покидала ее (Н. Нестерова).*

Відокремлення передає дію когнітивного механізму побудови, пропозиція домислюється. Кінцева пропозиція набуває трансформованого граматичного смислу. Зміна смислу, переорієнтація на інше значення і суб'єктивну модальність забезпечує відокремлення.

Синтаксична неіконічність характеризує і стилістично марковані висловлення за їхньої еліптичності. За таких умов ситуація позначається тільки через найменування її окремих компонентів. Еліптичні висловлення характерні для прямої й невластне-прямої мови персонажів, створюючи вирізнявальні риси таких різновидів мовлення. У невластне-прямої мовленні такі конструкції можуть імітувати потік мислення, тим самим підсилюючи експресивність. У прямої мовленні персонажів еліптичне висловлення своєю лаконічністю створює особливу напруженість. Ситуативна лаконічність реплік імітує живу картину природного діалогу. Моделювання ситуації безпосереднього спілкування безумовно підвищує експресивність висловлення. Наприклад: *– А кандидат від народу? – ожив Миронович. – А що кандидат від народу? Ісус? У нього немає гріхів? ... (О. Черногуз) // – Вам кого? – спросила женщина не слишком любезно и блеснула на Сашу глазами, напомнив давешнюю старуху из квартиры самоубийцы. Урусов чуть замешкался с ответом: – Я ... к Пушкину (О. Зайончковский).* Можна стверджувати, що синтаксичні форми проаналізованих експресивних способів виражають граматичне значення референційної тотожності, передаючи імпліцитно (через нульові синтаксичні одиниці) те саме референційне значення (семантичну ситуацію), що й комунікативний (граматичний) прецедент.

Зазначимо, що синтаксичні форми вираження проаналізованих експресивних синтаксичних засобів структурно неоднорідні.

Отже, експресивні синтаксичні способи передачі прецедентних смислів репрезентують граматичний вид прецедентності й розкривають лінгвістичний потенціал експресії як мовного механізму. Експресивні граматичні способи в сучасній українській й російській мовах є системною утворювальною сферою реалізації прецедентного смислу й подаються різними конструкціями, перелік яких ще до кінця не усталений. Перспективними залишаються також

питання дослідження експресивних способів вираження граматичного виду прецедентності на морфологічному рівні.

Список використаних джерел

1. Ахманова О. С. Современные синтаксические теории / О. С. Ахманова, Г. Б. Микаэлян. – Изд. 3-е. – М.: URSS: Либроком, 2009. – 164 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М: изд-во иностранной лит-ры, 1961. – 387 с.
3. Гуйванюк Н. В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови): [навчальний посібник] / Н.В. Гуйванюк, А.М. Агафонова. – Чернівці: Рута, 2001. – 56 с.
4. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.
5. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. – Ч.1. / А.П. Загнітко. – Горлівка: ГДППМ, 2004. – 228 с.
6. Наумова О. Д. Объектный мир речевой коммуникации и систематизация психолингвистических понятий: автореф. дис. ... докт. филол. наук / О. Д. Наумова. – М.: МГУ, 1987. – 42 с.
7. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса / А. В. Олянич. – М. : Гнозис, 2007. – 407 с.
8. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. – 307 с.
9. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник/ О.О. Селіванова. – Черкаси: вид-во Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
10. Третьякова Г. Н. Языковая вариативность и речевое воздействие в философско-когнитивном аспекте / Г. Н. Третьякова. – Мн.: МГЛУ, 2001. – 52 с.
11. Трубаева Е. И. Концептуальные структуры в художественном тексте: объективация, интериоризация, трансформация / Трубаева Е.И. – Белгород: БГУ, 2011. – 22 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Анотація. Дослідницька гіпотеза автора стверджує, що експресивний синтаксис впливає на формування граматичних прецедентних смислів і є мовним механізмом передавання цих смислів. Експресивність синтаксичного знака мотивується функціональною креативністю і може бути описана як результат взаємодії трьох параметрів: синтаксичної іконічності / неіконічності, його семантичної іконічності / неіконічності і його ідеалізованої прагматичної доречності / недоречності, що розширює межі когнітивно-дискурсивної граматики.

Ключові слова: граматична трансформація, експресія, експресивний синтаксис, іконічний / неіконічний знак, прецедентність, прецедентний смисл, просодичне оформлення.

Summary. The topicality of the article is motivated by the specific interest to linguistic theories, in the center of which there is a human as the transmitter and interpreter of information, his thoughts, emotions and the peculiarities of their realization in language. In this connection the description of expression as the linguistic mechanism, which realizes grammatical peculiarity of precedent, and provides the necessity to define cognitive and structure-semantic basis of expressively stipulated grammatical transformation, analysis of its reinterpretation process with active participation of the interpreter, concentration of the attention on the possibilities of the secondary reinterpretation of knowledge, which is provided by the ability of linguistic personality to produce new meanings and to create new form of their realization.

Author's researching hypothesis hypothesis proves that expressive syntax influences the formation of grammatic precedent meaning it is one of linguistic mechanisms, which transmit these meanings. Expressive syntax is explained as multi-component cognitive-semantic ability of the linguistic unit to adjoin such logical-and-informative components as emotionality, evaluation, intensity, figurativeness, tonality and emphasis. Expressivity of the linguistic sign is the result of emotions, interpreter's evaluation expression and it provides the modal plan of the expression.

Declaration of the expressive syntax is explained by transformation of syntactic structures (signs). Syntactic sign, in which the order of component consistency following for designation of situation differs from its common location and changes into the category of non-iconic signs. While losing of iconic features the sign acquires the expressivity. For example, in complex subordinated sentence with the subordinated predicative component of time in case of correlation of predicative parts location with sequence of the defined situation of the reality we will have the iconic sign, after changing of sequence of predicative parts location, the syntactic non-iconic item appears and at the same time the expressivity appears. Difference is detected on the level of actual syntax – in accents

substitution, changing of prosodic execution. Functioning of such expressive syntactic constructions – the conjunctive ones with separated members, parceling, elliptic etc., become the result of such process.

Expressivity of the syntactic sign is characterized by functional creativity and may be characterized as the result of three parameters cooperation: syntactic iconic features / non-iconic, its semantic iconic features / non-iconic and its idealized pragmatic appropriateness / non-appropriateness, which broadens the edges of not only normative stylistics, but also of cognitive-discursive grammar.

Key words: grammar transformation, expression, expressive syntax, iconic / non-iconic sign, precedent, precedent meaning, prosodic form.

Отримано: 8.02.2015 р.

УДК 811.161'373.7:81'373

Кузь Г.Т.

НОМІНАТИВНО-АКСІОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ В ДЗЕРКАЛІ НОВІТНЬОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ НЕОЛОГІЇ

Український філософ С. Дацюк у статті «Семантична війна проти путінської Росії», здійснюючи аналіз напрямів інформаційної війни Росії проти України, виокремив декілька напрямів інформаційної агресії: просування ідей («імперії», «євразійства», «руського міра»), дискурсів (імперсько-колоніального, дискурсу «справедливості» – геополітичної, історичної, правової), які мають на меті завоювання масової свідомості, зокрема свідомості інтелектуалів. Боротьбу за свідомість інтелектуальної частини суспільства, тієї яка бере участь в осмисленні і виборі майбутніх моделей формування світобудови, філософ назвав семантичною війною. «Семантична війна – концептуальна війна за смисли і перспективи майбутнього [...]. Семантична війна створює нові дискурси, і в цьому її принципова мета» [1]. Одним з елементів семантичної війни, за С. Дацюком, є творення нового семантичного простору, для українців завданням у цій війні є конструювання постімперського українського дискурсу. Терміни «семантика», «семантичний» тут використано у лінгвофілософському розумінні.

Отже, відстеження динаміки і тенденцій неологічних процесів в лексичній системі української мови новітнього часу є вкрай важливим і з власне лінгвістичного погляду, але і з точки зору суспільних трансформацій, яких зазнає сьогодні український соціум. Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні зміни в українській мові кількох останніх років в контексті семантичної війни України і Росії. Об'єктом дослідження є номінативно-аксіологічні характеристики новоствореної та актуалізованої лексики новітнього періоду.

Треба відзначити, що активне номінативно-аксіологічне переформатування української лексики та фразеології тривало увесь пострадянський час. Дослідник цього явища О.Тараненко відзначив, що пострадянський період «виразно перегукується за своєю «революційністю» з динамічними процесами в українській мові періоду 1917 – 1920-х років» [3, 3]. За спостереженням О.Тараненка, це виявляється в широкому наборі мовних засобів: а) заміні одних номінативних одиниць іншими; б) активізації словотворчої продуктивності певних моделей; в) творенні або запозиченні нових слів; г) формуванні нових емоційно-оцінних конотацій; д) активізації/пасивізації частотності вживання слів відповідних тематичних груп та ін. [3, 4].

Названі процеси відбуваються також в лексиці новітнього періоду. Внаслідок заміни одних назв іншими творяться **трансномінації**, що поєднують новизну форми зі значенням, що вже передавалося іншою формою: *тітушки* (бандити), *Ватостан* (Росія), *Укропія* (Україна). Трансномінації з'являються в мові з метою дати нове, більш (або менш) емоційне ім'я предмету, що вже має назву, або уточнити, увиразнити якусь із мотиваційних ознак, що закладені в новій назві. Так, *тітушки* – це бандити, яких використовують проти учасників політичних акцій протесту; у назві *Ватостан* актуалізується дві семи – приналежність Росії до азійського культурного простору (компонент – *стан*) та продукування певної ідеологічної моделі, носіїв якої назвали *ватниками*. Трансномінації можуть творитися також з причини табування певних назв, як наприклад, у ряді синонімів *каліка – інвалід – людина з особливими потребами*, кожне наступне слово (сполучення слів) змінює в певний період попереднє табуване (*бомж – безхатченко; цигани – роми; негри – афроукраїнці*). Процеси табування одних назв і поширення інших своєю чергою відбивають зміни в суспільній свідомості, у ставленні до певних явищ, такі зміни є наслідком поширення нових цінностей.

Власне неологізми ілюструють появу нових явищ, створених носіями мови або запозичених разом із назвами. Створені засобами української мови неологізми новітнього часу є переважно